

DOI: 10.33270/02252901.6
УДК 340.12+343.97

ТИМОШЕНКО Віра*

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ

Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-5627>

Сутність злочину і покарання в класичній німецькій філософії

Анотація. У статті розглянуто ідеї І. Канта, І. Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінга та Г. В. Ф. Геґеля щодо філософського розуміння злочину і покарання, розмежовано сфери моралі та права, що надає можливість розглядати ці категорії в правовому просторі держави. Філософському підходу притаманні раціональність, рефлексивність, цілісність і критичність, що сприяє усвідомленню сутності людини, поясненню причин її поведінки, зокрема злочинної. Зауважено, що німецькі філософи як ідеалісти одночасно вбачали в ідеалізмі загрозу особистості та покладали надії на державу, яка забезпечить право кожного, передусім право на особисту безпеку, захистить людину від загрози, що йде від іншої людини. Цим зумовлені важливість й актуальність досліджуваної проблеми. Мета статті – започаткувати наукову дискусію щодо можливостей застосування ідей класиків німецького ідеалізму в заходах щодо запобігання злочинам, попередження злочинності та підвищення ефективності виховного впливу покарання. Методологічна основа дослідження: діалектичний підхід, філософські категорії причини і наслідку; феноменологічний підхід; формально-логічний метод і системний аналіз. Сформульовано висновок, що в класичній німецькій філософії кожен з її засновників відіграв важливу роль у створенні особливої концептуальної моделі злочину та покарання. Класики німецької філософії сформували відносну (релятивну) й утилітарну (цільову) теорії, сутність яких полягала в соціально корисних результатах, зокрема запобіганні злочинам. У німецькому філософському ідеалізмі розуміння злочину та злочинця наближено до того, яке пов'язує його виключно з правовою сферою та порушенням правових законів, встановлених у сфері громадянського суспільства й правової держави. Мета покарання полягає не в ньому безпосередньо, а в тих результатах, яких має бути досягнуто завдяки покаранню. Основні твердження цієї філософії в межах осмислення теми покарання можна сформулювати так: покарання має невідворотно наставати за злочином і водночас бути незалежним від будь-яких міркувань, як то користь, яку суспільство могло б отримати з експлуатації засудженого правопорушника. Практична значущість дослідження сутності злочину й покарання в класичній німецькій філософії полягає в тому, що способи та методи впливу на поведінку людей, запропоновані її представниками, можуть бути використані як для запобігання злочинам, так і попередження злочинності й підвищення ефективності правового виховання за допомогою покарання за вчинене правопорушення.

Ключові слова: свобода; особистість; держава; право; пізнання; справедливість; ідеалізм.

Історія статті:

Отримано: 27.01.2025

Переглянуто: 24.02.2025

Прийнято: 31.03.2025

Рекомендоване посилання:

Тимошенко В. Сутність злочину і покарання в класичній німецькій філософії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1 (29). С. 46–55. DOI: 10.33270/02252901.6.

*Відповідальний автор

Вступ

Злочин, злочинність і покарання є складовою еволюції людства. Ці феномени існували завжди. Залежно від явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, економічного та соціального розвитку останнього змінювалися лише способи й засоби вчинення злочинів. Очевидно, що схильність до злочину притаманна природі людини й суспільства. Водночас слід зауважити, що властивості особистості злочинця притаманні не всім тим, хто вчинив злочин. Категорія «особистість злочинця» передбачає наявність у людини стійкої анти-соціальної установки на протиправну поведінку. Чому ж людина без специфічних навичок, звичок, зв'язків і становища в кримінальному світі все-таки вчиняє злочин? Це питання складне, і відповідь на нього не можна знайти лише за допомогою кримінологічних, криміналістичних, антропологічних, соціологічних, правових досліджень, які самі собою не спроможні висвітлити сутність феномену злочину, потрібне загальніше – філософське осмислення. Специфіка філософського підходу полягає саме в тому, що він ґрунтується на мисленні, якому властиві раціональність, рефлексивність, цілісність і критичність. Лише філософський підхід здатен досягнути сутності людини та пояснити причини її поведінки.

Найважливішим етапом розвитку європейської філософії стала німецька класична філософія, яку розглядають як зразок, вона є універсальною та систематичною. У класичній філософії завжди був наявний дискурс про злочинність, злочин, причини його вчинення, особу злочинця. Однак у політико-правовій літературі зазначені терміни найчастіше пов'язували з етичними уявленнями певних мислителів, які формулювали свою думку щодо злочину, злочинності, особи злочинця. Саме в Новий час сформувалися філософські передумови для розмежування релігії та моралі (як об'єктивного суспільного явища), права й моральності (як явища суб'єктивного, що є відображенням зовнішньої моралі). Ці проблеми знаходилися в центрі уваги класиків німецької філософії кінця XVIII – першої половини XIX ст. Передусім це стосується праць чотирьох філософів – І. Канта, І. Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінґа та Г. В. Ф. Геґеля (Panafidina, 2019).

Німецькі філософи були ідеалістами. Необхідність суспільних перетворень вони тлумачили як організацію суспільного життя на основі розуму і свободи, що є сутністю духу. Німецька класична філософія вперше порушує питання: що є людина? Водночас обґрунтовується ідеал моральної особистості та йдеться про її цінність. Однак німецькі філософи кінця XIX – початку XX ст. бачили не вільну особистість, а певну надіндивідуальну силу. В індивідуалізмі вбачали загрозу особистості та покладали надії на державу, яка забезпечить право кожного, зокрема й право на особисту безпеку, захистить людину від загрози, що йде від іншої людини. Отже, завдання дослідження поглядів

класиків німецької філософії щодо сутності злочину є важливим й актуальним.

Напрацювання представників німецької класичної філософії активно досліджували сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, ідеї Г. В. Ф. Геґеля, І. Канта та Л. Фейєрбаха були предметом наукового інтересу фахівців Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, що відображено в численних публікаціях у журналі «Філософська думка» (Terletskyi, 2021). Дослідження суперечності між необхідністю та філософським розумінням свободи в ідеалістичній філософії здійснено в статті О. Яценко (2021). Зв'язок між каральною та превентивною функціями покарання в межах юридичної теорії І. Канта проаналізовано в статті І. Beade (2023). Філософську систему І. Канта, яка здатна подолати недоліки ретрибутивної, превентивної та відновної концепцій кримінального правосуддя, проаналізовано в статті S. Mitas (2020). Місце покарання у філософській системі Г. В. Ф. Геґеля аналізує Т. Brooks (2018). Однак дослідники зосереджують увагу переважно на рушійних силах історичного процесу, фундаментальних умовах існування людини як вільного суб'єкта, наділеного волею та мисленням, на моральній автономії особистості та свободі тощо. Зазвичай поза увагою залишаються проблеми сутності злочину в доробку видатних представників німецької класичної філософії. Ці проблеми не вдається розглянути в межах однієї статті, однак кожен автор має зробити свій внесок у їх вивчення. Тож завдання цієї статті – висвітлити ідеальний зміст сутності злочину, характерного для німецької класичної філософії та розвинутого в конкретних філософських ученнях.

Мета статті – здійснити системне соціально-філософське дослідження феноменів злочину і покарання в працях представників німецької класичної філософії; започаткувати наукову дискусію щодо можливостей результативного використання ідей класиків німецького ідеалізму в заходах щодо запобігання злочинам, попередження злочинності та підвищення ефективності виховного впливу покарання.

Наукова новизна полягає у виявленні практичної користі обґрунтованих філософами методів і способів, можливості за допомогою них брати участь у формуванні світогляду сучасної людини, її цінностей та ідеалів, етичних принципів, правосвідомості та впливати на поведінку людей, водночас припиняти їхні протиправні девіації.

Матеріали та методи

Під час проведення дослідження використано методологію, що ґрунтується на принципах діалектичного пізнання та охоплює наукові методи й підходи, які використовують у філософії та юриспруденції. Насамперед було використано

діалектичний підхід і філософські категорії причини й наслідку – парні категорії діалектики, що спільно виражають один з моментів загальної взаємодії генетичного зв'язку явищ. У політико-правовій дійсності взаємодія причини й наслідку постає як причина зміни явищ і процесів. У статті розглянуто перехід свободи в правопорушення і навпаки.

Феноменологічний підхід надає можливість досягти інтуїтивного, аналітичного встановлення відмінностей феноменів суспільного життя та пізнання їх сутності. У статті завдяки цьому підходу досліджено сутність правопорушення через сприйняття людиною або спільнотою сутності свободи, справедливості, зла, місця людини в соціумі.

Формально-логічний метод застосовано в процесі аналізу термінології. Він виявився корисним для висвітлення сутності свободи, права, злочину й покарання.

Використано також **системний аналіз**, за якого суспільство розглянуто як відкриту динамічну систему, де поряд з лінійними системами наявні нелінійні, яким властиві біфуркаційні трансформації. Це надало можливість визначати так звані точки біфуркації, починаючи з яких можна визначити розвиток сценарію подій до певного моменту. Зокрема, було встановлено, що злочин, який є результатом свободи вибору, неминуче має призвести до покарання. Загалом системне дослідження злочину в межах німецької класичної філософії дало змогу виокремити соціоструктурні та світоглядні фактори, що детермінують як злочин, так і покарання.

У процесі дослідження **критично оцінено ідеалістичний підхід** (притаманний класикам німецької ідеалістичної філософії), який передбачає, що первинними в розвитку суспільства є суб'єктивні чинники – розум, світова ідея, дух.

Результати й обговорення

У XVIII ст. в західноєвропейській філософії назріла криза, що вимагала перегляду основ її метафізики. Принципово новий підхід до розв'язання цієї проблеми запропонувала трансцендентальна філософія видатного німецького філософа І. Канта (1724–1804). Його філософська система охоплює низку оригінальних концепцій з побудови Всесвіту, етики й естетики, логіки пізнання та права. Ототожнюючи метафізику та філософію, німецький мислитель шукав спосіб перетворення метафізики на справжню науку. Зразком наукового знання він вважав природознавство, ньютонівську механіку й математику. Якщо догматична філософія намагалася з'ясувати, що таке предмет пізнання, то І. Кант цікавив процес пізнання предмета. У розмежуванні цих понять криється перехід від колишньої догматичної метафізики до нової трансцендентальної метафізики, завдання якої полягає в пізнанні не

власне речей, а видів пізнання. Критичний метод І. Канта передбачав дослідження апіорних умов і визначення можливостей досвіду. Догматичний спосіб пізнання він заперечував, натомість пропонував метод критичного філософствування, який дасть можливість досліджувати розум і визначати межі, яких людина здатна досягти за допомогою розуму.

На думку І. Канта, моральне почуття мають усі люди. Це відображається в категоричному імперативі. Моральне почуття не завжди сприяє тому, щоб людина діяла на власну користь. Моральна поведінка ґрунтується на певній мотивації, «яка лежить поза цим світом. Усе це потребує існування безсмертя, вищого суду і Бога» (Kant, 1922). Природу людини мислитель розглядав як двоїсту: людина як розумна істота, що здатна до пізнання, належить до царства свободи; людина як істота, яка здатна відчувати, долучена до сфери дії законів необхідності, схильна до слабкостей, зіпсованості тощо. У феноменальному світі існує «вічне зло», яке може бути подолане лише вихованням, культурою, релігією та мораллю. Наслідкування категоричного імперативу й означає перемогу моральної волі над злом.

І. Кант обґрунтовував думку, що сутність певного явища не можна пізнати, не дослідивши безпосередньої єдності протилежностей, їх «збігу» в точці переходу одного в інше, взаємного перетворення. Аналіз можливості переходу правомірної поведінки в протиправну й навпаки дає змогу розглянути сутність феномена злочинності. Поведінка індивіда або відповідає правовим нормам і визнається правомірною, або суперечить чинному законодавству. Однак чому одне й те саме діяння, існуючи в межах єдиного правового простору, в один історичний період отримує схвалення з боку суспільства та держави, а в інший – стає предметом правової заборони? Очевидно, що відповідь на це запитання слід шукати не тільки в наявній системі цінностей та духовних орієнтирів суспільства, а насамперед у відповідності правових приписів моральним засадам буття.

У поглядах І. Канта можна помітити вплив стародавнього синкретизму ототожнення права та моралі, права й релігії в теоретичному осмисленні злочинності, що походить з античної філософії. У «Критиці практичного розуму» він висловив думку, що злочинцем людина стає тоді, коли порушує практичний закон. Розглядаючи злочин і покарання, учений стверджував, що в ідеї нашого практичного розуму є ще щось, що супроводжує порушення морального закону, а саме караність за це порушення. З поняттям про покарання ніяк не пов'язується причетність до щастя. Покарання мислитель вважав наслідком діяння, схожим на фізичне зло, яке слід усунути (Kant, 2000).

I. Кант розглядав злочин як явище, що бере свій початок від спотвореного панування пристрастей та апетитів над розумом. Також писав про злочин як про пароксизм, від якого розсудлива частина людства перебуває в жаху. Сутність злочину виводив з категоричного імперативу: «Дій так, щоб ти завжди ставився до людства... як до мети і ніколи не ставився б до нього лише як до засобу» (Kant, 1947). Категоричний імператив – це постулат, що не потребує дослідного підтвердження, або ж моральний закон як вищий принцип права. Його існування не потребує підтвердження, оскільки він укорінений у свідомості людини та має своїм джерелом розум, є такою самою константою буття індивідуума, як простір і час. Цей принцип діє стосовно людини як вимога «ти мусиш». Він є абсолютним обов'язком. Згідно з імперативом, особистий вибір кожного повинен гармоніювати, а не резонувати із законом загальної свободи, тобто діяти так, щоб використання свободи одним не могло обмежувати свободу будь-кого іншого. До того часу, коли свобода вибору одного й іншого будуть сумісні одна з одною, відповідно до універсального закону, їх вважатимуть правильними й справедливими. Тут можна помітити появу категорії «свобода», що є основною під час визначення поведінки людини, а також констатувати той факт, що I. Кант мав на увазі саме кримінально-правову заборону певного вчинку, незалежно від його наслідків.

I. Кант дає своєрідну класифікацію злочинів, визначаючи їх як «порушення закону» й акцентуючи на небезпечності публічних злочинів: «Те порушення публічних законів, яке позбавляє порушника можливості бути громадянином, називається просто злочином (crimen) або ж публічним злочином (crimen publicum)... Зловживання довірою, тобто розтрата грошей або товарів, довірених для торгівлі, обман під час купівлі або продажу при свідках – усе це окремі злочини. Навпаки, підробка грошей або векселів, крадіжка або розбій тощо – це публічні злочини, тому що вони наражають на небезпеку не окрему особу, а суспільство. Зазначені злочини можна поділити на злочини нікчемного характеру і злочини насильницького характеру» (Kant, 1977). Далі він зазначає і про можливість страти за певні види злочинів, і про «каральну справедливість» – цілком у дусі свого часу, забуваючи про «свободу» людини як головної ліберальної цінності.

Цікавими є його роздуми про «вроджених» злочинців і вплив на злочинність суспільства, «середовища»: «Бувають випадки, коли люди з дитинства, навіть за виховання, яке на інших мало благодійний вплив, рано виявляють злостивість, що посилюється в зрілі роки до такого ступеня, що їх можна вважати вродженими лиходіями і, якщо справа стосується їх способу мислення, абсолютно невинними;

але їх судять за проступки і їм ставлять у провину злочин; більше того, вони (діти) самі знаходять ці звинувачення цілком справедливими так, як начебто вони, попри властиві їм невинні природні якості душі, залишилися настільки ж відповідальними за свої вчинки, як і будь-яка інша людина. Цього не могло б бути, якби ми не припускали, що все, що виникає на основі довільного вибору (як, безсумнівно, кожне навмисно вчинене діяння), має в основі вільну причинність, яка з раннього дитинства відображає характер людини в явищах (вчинках); а ці явища через одноманітності поведінки показують природний зв'язок, який, однак, не робить необхідними погані властивості волі, а становить... наслідок добровільно прийнятих злих і незмінних основоположень, чому людина стає ще більш гідною осуду й покарання» (Kant, 2000).

Вірність принципу справедливості у філософії I. Канта поширюється й на його вчення про покарання. «У кожному покаранні як такому передусім повинна бути справедливість, саме вона становить сутність цього поняття» (Kant, 2000). Справедливість вимагає відплати кожному за його діяння. Отже, покарання є необхідною відповіддю на злочин. Під час призначення покарання держава не має керуватися утилітарними міркуваннями. Людина є самоціллю, вона не може бути використана як засіб здійснення будь-якої практичної мети.

Для I. Канта каральний закон є категоричним імперативом, тому принципи його реалізації набувають у практичній філософії абсолютного характеру. Справедливість є єдиною підставою покарання, що не допускає винятків. Це необхідний наслідок злочину. Саме в цьому сенсі I. Кант (1977) говорить про покарання як про відплату, що дало привід до зближення його вчення про покарання з найдавнішими уявленнями про право помсти й принципом таліона як підставою міри покарання. Однак в I. Канта йдеться, звісно, не про помсту, а про непорушність принципу справедливості, що конститує суспільство, адже якщо зникне справедливість, життя людей на землі вже не буде мати жодної цінності. У питанні про мету покарання мислитель так само категоричний. Відповідно до його вчення, покарання є лише відповіддю суспільства на вчинений злочин. Будь-яка інша мета, яку вкладають у покарання, є, на переконання I. Канта, порушенням категоричного імперативу, а це неприпустимо, оскільки руйнує всю суспільну систему. Учений вважав, що покарання за вироком суду ніколи не може бути для злочинця або для громадянського суспільства загалом лише засобом сприяння якомусь іншому благу: до покарання лише тому має бути притягнуто злочинця, що він вчинив злочин. Він повинен бути визнаний таким, що підлягає покаранню до того, як виникне думка про те, що з цього покарання

можна отримати користь для нього самого або його співгромадян (Kant, 1977).

Справедливість карального закону набуває абсолютного характеру, а покарання І. Кант ставить вище за принцип суспільної доцільності, набуваючи мало не божественного характеру. Питання полягає в тому, як розуміти справедливість. І. Кант ще поділяє класичну метафізичну традицію, що йде від Платона й Арістотеля, розуміє справедливість як абстрактний принцип загального блага, що розподіляє учасників суспільних відносин відповідно до їх гідності. Водночас зберігається уявлення про покарання як про необхідне зло, що заподіює суспільству порушник правопорядку.

У вченні про покарання важливою проблемою є питання про міру покарання: що становить міру покарання і визначає його в допустимих межах? Здебільшого відповідь така: справедливість надає покаранню як правовому акту його істотної особливості; у ній будь-яке покарання є запереченням злочину й відновленням справедливості. І. Кант як найпослідовніший і найкатегоричніший прихильник принципу справедливості в покаранні стверджує, що єдиний принцип – це принцип рівності (у положенні стрілки на терезах справедливості), згідно з яким суд схиляється на користь однієї сторони не більше, ніж на користь іншої. Лише право відплати, якщо тільки розуміти його як таке, що здійснюється в межах правосуддя, може точно визначити якість і міру покарання. І. Кант застерігає, що принцип відплати «око за око» в низці випадків не може бути застосований буквально й вимагає від правосуддя певної гнучкості. В одному лише випадку він наполягає на дотриманні абсолютної рівності: злочинець, який вчинив убивство, повинен померти (Kant, 1977).

Один із засновників німецької класичної філософії, представник німецького ідеалізму І. Г. Фіхте (1762–1814) посилив суб'єктивно-ідеалістичні тенденції вчення І. Канта, обґрунтувавши ідею активності пізнання. Головне завдання пізнання вбачав у здобутті людиною свободи від помилок та ілюзій, а також забобонів і сліпої віри. Держава має забезпечити кожній людині її спокійне існування. Однак цього не можна досягти, поки на життя громадян має вплив така особистість, яка не підпорядкована законам, тобто правопорушник (Fichte, 1845/1846).

І. Г. Фіхте розглядав злочин як порушення суспільного договору, що покладено в основу держави. Той, хто порушує цей договір, ставить себе поза законом і підлягає виключенню із суспільства. Це може бути замінено спокутою провини. Злочинець має право вимагати цього, а держава зобов'язана задовольнити його вимогу. Цікава також позиція І. Г. Фіхте (1846/1847) про те, що людина має самостійно та добровільно усвідомлювати необхідність дотримання встановлених державою правил поведінки, а не робити

це з примусу. І. Г. Фіхте вносить корективи в кантівський імператив: діяти згідно зі своїм призначенням – обов'язок заради обов'язку. Мислитель заперечує індивідуалізм і вбачає в ньому зло, порятунок можна знайти лише в самовдосконаленні особистості.

У теорії покарання І. Г. Фіхте (1846/1847) можна виявити дві мети: технічну, що стосується застосування відповідних засобів покарання злочинця для забезпечення громадської безпеки, і мету, яка передбачає повагу до людяності злочинця, а саме виправлення. Між ними наявне напруження, оскільки право держави карати передбачає втрату злочинцем людяності, яка визначається в термінах свободи. Фіхте стверджує, що злочинцеві слід, якщо це можливо, надати змогу виправити себе. Однак зрештою гуманність злочинця тією мірою, якою вона має якийсь юридичний статус, залишається у владі держави, що може надати йому таку можливість, або відмовити залежно від того, чи вважає вона, що технічної мети покарання може бути досягнуто (James, 2020). Спокута виявляється в покаранні, яке слід застосовувати за принципом таліону. Оскільки абсолютною метою держави є забезпечення суспільної безпеки, необхідний орган, безпосереднім завданням якого є розкриття та попередження злочинів. Таким органом має бути поліція, що повинна запобігати вчиненню злочинів.

Узгодити існування зла і буття Бога намагався німецький філософ Ф. В. Й. Шеллінг (1775–1854). На його думку, це можливо лише за визнання свободи, яка пов'язана з Богом. Зло, як і добро, є наслідком свободи, водночас зло не є первинним принципом, що існує поруч із Богом, воно виникає через відокремлення кінцевого «Я» від Абсолюту. У людській природі зло полягає в утвердженні своєї відокремленості, прагненні віддалитися від Абсолюту. Зло є силою, що ворожа Богові, однак воно необхідне для одкровення Бога. Бог може виявитися лише в подоланні своєї протилежності, тобто зла, оскільки всяка сутність виявляється лише у своїй протилежності (Schelling, 2016). Для перемоги над злом, за Ф. В. Й. Шеллінгом, необхідно насамперед подолати темне начало стихійної природи. Перебуваючи в кульмінаційній точці природи, людина прагне знову ринутися в прірву, подібно до того, як охоплює запаморочення того, хто піднявся на вершину гори, що загрожує йому падінням. Але головна слабкість людини – у страху перед добром, оскільки добро вимагає самозречення та умиртвіння свого себелюбства. Людина за своєю природою здатна подолати цей страх і прагнення до зла (Schelling, 1858). У цій здатності, доходить висновку мислитель, і полягає свобода. На відміну від І. Канта, Ф. В. Й. Шеллінг визнає свободу волі й водночас її заперечує: людина діє вільно, але вибір за неї вже зроблено. Якщо ж свобода одного порушує свободу іншого, має втрутитися держава. Саме держава реалізує начало зла в суспільстві.

Наступний крок у розвитку філософії злочину та покарання здійснив видатний німецький філософ, основоположник філософського діалектичного методу мислення Г. В. Ф. Геґель (1770–1831). Мислитель створив універсальну методологію, що ґрунтується на ідеї саморозвитку права в єдності з його інституційно-предметними та духовними виявами. Він об'єднав в одному контексті право і свободу, де пріоритет належав спільному – індивідуальну долю людини Г. В. Ф. Геґель приніс у жертву спільному. Мислитель дійшов висновку про перевагу держави над особистістю як загального і цілого над приватним й одиничним.

Діалектичний розвиток, на його думку, відбувається у формі тріади: теза, її заперечення – антитеза, заперечення цього заперечення – синтез. Антитеза означає заперечення попереднього розвитку. Синтез є як запереченням антитези, так і відновленням усього цінного, що є в попередньому розвитку. Стосовно злочину й покарання ця ідея має такий вигляд: теза є існуванням абстрактного права, що виражає загальну волю; індивідуальна воля, що в злочині, є запереченням абстрактного права, тобто антитезою; покарання є синтезом – запереченням злочину й відновленням порушеного ним права. Право держави на покарання мислитель виводить не з певного покарання (залякування, виправлення тощо), а з логічної справедливості та неминучості покарання, необхідного для відновлення права.

Г. В. Ф. Геґель чітко розрізняє «право» і «неправо», визначаючи злочин як «неправо»: справжнє неправо є злочином, у якому не поважають ні право в собі, ні право, яким воно здається, у якому, отже, порушені обидві сторони – об'єктивна й суб'єктивна. Філософ, у якого вже зовсім виразно розрізнені поняття свободи та свавілля, а свобода у власному розумінні завжди розумна, розглядає злочин як насильство не тільки зовнішнє, а й внутрішнє, оскільки в злочині злочинець зазіхає і на розумність власної людської природи.

Злочин завжди є порушенням права, причому таким, яке, попри зовнішню видимість особливого діяння, є тотальним запереченням права. Посягаючи на свободу волі іншої особи, виражену у власності або в тілесно-духовних рисах особистості, злочинець демонструє невизнання всієї системи права, оскільки основне «веління права говорить: будь особою і поважай інших як осіб» (Hegel, 1979). Однак, не поважаючи інших як осіб, заперечуючи свободу особистості й не визнаючи всю систему загального взаємовизнання (заперечуючи справедливість як необхідну форму вияву особистої свободи), злочинець сам є особою, отже, вважає свою суб'єктивну свободу (свавілля) підставою свого буття. Тим самим він, не підозрюючи про це, потрапляє в пастку суперечностей, вирішення

яких є можливим лише через зняття злочину і відновлення права. Справді, вчинення злочинного діяння є волевиявленням злочинця, тобто є свободою. Але суб'єктивна свобода може отримати об'єктивне існування саме як свобода, охоплюючи наявне вільне буття або вважаючи таке буття свободою. Злочин заперечує буття свободи як об'єктивне буття і тим самим перетворює злочинну свободу лише на вдаваність, яка не має підстав для реального існування. Заперечення права – злочин – знімається його запереченням – покаранням, яке як заперечення заперечення є утвердженням права.

Злочин, за Геґелем, є необхідним негативним моментом розвитку права як в історичному, так і в логічному аспектах, оскільки розвиток загалом можливий лише через заперечення; настільки ж необхідним є й утвердження права через зняття цього власного негативу в покаранні. У цьому ракурсі покарання вже не є якоюсь особливою правовою дією, що спрямована на суб'єктивну особистість злочинця, проте вписано як необхідний момент – заперечення заперечення – у тотальність правового процесу, має в цій іпостасі зберігати право в його існуванні, що постійно поновлюється (Hegel, 1979).

Небезпеку злочину визначають тим, наскільки реально свавілля злочинної волі загрожує наявному буттю загальнолюдської свободи, наскільки руйнівна така воля в наявному правовому полі. Мірою покарання тут є свобода, вона ж як абсолютна сутність права є його межею. У контексті справедливості слід зазначити, що прийнятного в усі часи правила, що встановлює ідеальне співвідношення злочину і покарання, немає і бути не може з двох причин: по-перше, покарання в його особливій формі визначається законом, але закон як форма права недосконалий завжди і може лише наближатися до абсолютної сутності права, ніколи з нею не збігаючись (це суперечність рухає розвитком законодавчої сфери права); по-друге, тяжкість злочину (його суспільна небезпечність) таїться не в злочині як такому, а в наявному праві й визначається ступенем його розвиненості, а отже, відносною стає і міра покарання. Свобода пропорційна покаранню, вона визначає його міру. Межею покарання є буття вільної волі як такої. Це означає, що у сфері людського існування немає таких підстав, які зробили б правомірним знищення абсолютного в людині – її волі, або її розумної волі, нехай навіть у собі суціль (Hegel, 1979). У законодавчій сфері ця межа пов'язана з правовою проблемою застосування смертної кари як виду кримінального покарання. Навіть Г. В. Ф. Геґель визнає вбивство правовою підставою страти злочинця.

Учений заперечував необхідність кримінальної відповідальності лише за результат діяння, незалежно від вини особи, яка його заподіяла. Він дійшов прогресивного для свого часу висновку про неосудність як обставину, яка охоплює

кримінальну відповідальність. Г. В. Ф. Геґель (1979) обстоював гуманне поводження з душевнохворими, а стосовно осіб, визнаних неосудними, категорично заперечував застосування кримінального покарання, наполягаючи на заміні його лікуванням. Обґрунтував низку ідей щодо крайньої необхідності як обставини, яка виключає кримінальну відповідальність. Був прихильником кодифікованого кримінального законодавства, вважав його розвиненішою формою права, ніж зібрання норм звичаєвого права або судових рішень на кшталт англійської системи правосуддя. Також підтримував ідеї обмеження законом меж суддівського розсуду, запровадження суду присяжних тощо.

На думку Г. В. Ф. Геґеля (1979), право є здійсненням загальної волі, а злочин як виявлення індивідуальної волі є порушенням права. Покарання є запереченням злочину, водночас воно є засобом відновлення порушеного права. Право карати мислитель виводив зі сформульованого ним діалектичного закону «заперечення заперечення», за яким ідея, розвиваючись діалектично, проходить три етапи. Спочатку вона отримує певний зміст (теза), потім заперечує цю визначеність (антитеза), нарешті об'єднує, примиряє обидва попередні етапи в третій – синтез. Тезою в Г. В. Ф. Геґеля (1979) є право. Злочин розглянуто як антитезу. Заперечення права шляхом покарання є синтезом. Згідно з теорією «діалектичної відплати», покарання неминуче. Злочинець повинен бути покараний не для якоїсь корисної для нього та суспільства мети, а виключно для торжества абсолютної ідеї. Покарання як насильство у відповідь є зняттям злочину: примус знімається примусом; тому він не тільки зумовлений правом, а й необхідний саме як другий примус, який є зняттям першого примусу. Покарання є запереченням нікчемного в собі злочину – воно є запереченням волі, що заперечує право, отже, покарання є утвердженням права. Рівність покарання зі злочином має бути не зовнішньою, а внутрішньою.

Отже, теорія Г. В. Ф. Геґеля (1979) заперечує практичні або утилітарні завдання покарання, якими є залякування та виправлення. На його думку, головними є помста та відновлення порушеного права. Якщо людина як свідомо істота вчинила злочин і порушила право, необхідно призначити покарання, щоб відновити порушене право. Геґель порушив питання про відповідність злочину та покарання, це означає, що покарання має бути пропорційним, залежно від тяжкості злочину.

Удосконалення методологічних засад кримінологічної науки передбачає розширення її міждисциплінарних зв'язків, зокрема з філософією, що здатна пояснити природу людини та причини її поведінки. Злочин і злочинність є вираженням основних властивостей природи людини та суспільства, на жаль, властивостей

непоборних. Однак це не означає фатальної неминучості перемоги злочинності та пасивного смирення перед неминучим злом. В історії в певних регіонах були періоди істотного зниження рівня злочинності. Водночас боротьба з нею свідчить про безперспективність спроб її подолання за допомогою репресій або моралі. Остаточна ліквідація злочинності неможлива. Таке завдання можна розглядати лише як абсолютну мету, до досягнення якої можна лише прагнути.

Висновки

У класичній німецькій філософії кожному з її засновників належить певна роль у створенні особливої концептуальної моделі злочину та покарання.

І. Кант розуміння сутності злочину та злочинця виводив з категоричного імперативу як практичного морального закону – вищого принципу права. Особиста свобода кожного має бути реалізована так, щоб не шкодити свободі іншої людини. Покарання ж є необхідною відповіддю на злочин. Єдиною підставою покарання є справедливість. Покарання лише тому має покладатися на злочинця, що він учинив злочин.

І. Г. Фіхте пов'язував виникнення права з розвитком і становленням самосвідомості. Якщо злочин є порушенням суспільного договору, то покарання – його відновленням.

Ф. В. Й. Шеллінг убачав свободу в здатності людини подолати страх і прагнення до зла. Тобто злочинець не є вільним, а допомогти йому досягти свободи може покарання.

Г. В. Ф. Геґель розглядає злочин як порушення права. Злочин є насильством як стосовно інших людей, так і стосовно самого себе. Злочин заперечує свободу. Якщо І. Кант та І. Г. Фіхте бачать основу покарання в суб'єктивній волі, то Г. В. Ф. Геґель – в об'єктивній. Державу й право він пов'язує з легітимним, законним насильством стосовно того, хто порушив закон.

Класична німецька філософія сформувала відносну (релятивну) й утилітарну (цільову) теорії, основна сутність яких полягала в соціально корисних результатах і запобіганні злочину. Мета покарання тут уже не в ньому самому, а в тих результатах, яких має бути досягнуто завдяки покаранню (залякування, виправлення тощо). У німецькій класичній філософії здійснено спробу переосмислення мети покарання. Піддається сумніву така мета покарання, як залякування. Покарання дедалі частіше сприймають як превентивний захід, що сприяє запобіганню новим злочинам. Знову звучить ідея справедливого суду, який призначає покарання.

Переосмислення теми покарання безпосередньо пов'язано з новим трактуванням поняття «злочин». У філософії була чітко сформульована ідея, що до покарання слід притягувати за вчинені

злodianня, а не за злий намір. Знову переважає правовий інститут покарання, який осмислюють у межах філософії права. У філософії цього періоду утверджується думка, що лише держава може призначати справедливе покарання. Ідея формальної рівності всіх людей перед законом стає визначальною.

У німецькій класичній філософії покарання тлумачать не лише як знаряддя відновлення порушеного права, а й як право злочинця. Через покарання відбувається примирення злочинця із суспільством і з самим собою. Основні твердження цієї філософії в межах осмислення теми покарання можна сформулювати так: покарання має невідворотно наставати за злочином і водночас бути незалежним від будь-яких міркувань, як то користь, яку суспільство могло б отримати з експлуатації засудженого правопорушника.

Представники класичної німецької філософії метою покарання найчастіше називають загальну і спеціальну превенцію. Тут формується розуміння злочину і злочинця, яке його пов'язує виключно з правовою сферою та порушенням

правових законів, встановлених у сфері громадянського суспільства й правової держави. Попри те, що в текстах німецького класичного ідеалізму переважають гносеологічний та логічний аспекти розуміння злочинця як носія і володільця правової та моральної свідомості й самосвідомості, відчутним уже є вихід у соціальну сферу, постановку проблеми злочинця і злочинності в парадигмі «індивід – суспільство».

У німецькому філософському ідеалізмі розуміння злочину та злочинця пов'язано виключно з правовою сферою та порушенням правових законів, встановлених у сфері громадянського суспільства і правової держави.

Звертаючись до історії філософії з метою пошуку шляхів реалізації сучасних завдань, доходимо висновку, що лише людина здатна усвідомити важливість свободи вибору й діяти на власний розсуд, пов'язуючи способи розв'язання проблем з питаннями добра і зла, свободи і відповідальності.

References

- [1] Beade, I. (2023). Criminal law in kant's juridical theory. On the articulation between the retributive and the preventive functions of punishment. *Signos Filosoficos*, 25(49), 38-63. DOI: 10.24275/sfilo.v25n49.02
- [2] Brooks, T. (2018). Hegel on Crime and Punishment. *Hegel's Political Philosophy: On the Normative Significance of Method and System* (pp. 202-221). Oxford: Oxford University Press. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3186131
- [3] Fichte, J.G. (1847/1846). Der geschlossene Handelsstaat. *Johann Gottlieb Fichtes sämtliche Werke* (Band 3). Berlin. Retrieved from <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Fichte,+Johann+Gottlieb/Der+geschlossene+Handelsstaat>
- [4] Hegel, G.W.F. (1979). Grundlinien der Philosophie des Rechts. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Werke* (Band 7). Frankfurt am Main. Retrieved from <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts>
- [5] James, D. (2020). Crime, contract and humanity: Fichte's theory of punishment. *British Journal for the History of Philosophy*, 30(4), 1-17. DOI: 10.1080/09608788.2020.1828030
- [6] Kant, I. (1922). *Kritik der Urteilskraft*. Leipzig F. Meiner. Retrieved from <https://archive.org/details/kritikderurteils00kantuoft/page/n5/mode/2up>
- [7] Kant, I. (1947). *Grundlagen der Metaphysik der Sitten*. Leipzig F. Meiner. Retrieved from https://www.bard.edu/library/pdfs/archives/Kant-Grundlegung_zur_Metaphysik_der_Sitten.pdf
- [8] Kant, I. (1977). Die Metaphysik der Sitten. *Werke in zwölf Bänden* (Band 8). Frankfurt am Main. Retrieved from <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Kant,+Immanuel/Die+Metaphysik+der+Sitten>
- [9] Kant, I. (2000). *Critique of Practical Reason* (I. Burkovsky, Trans). Kyiv: Univers. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_praktychnoho_rozumu.pdf
- [10] Mitas, S. (2020). Crimen publicum, poena forensis: Reassessing Kant's Theory of Criminal Law, in Line with Contemporary Philosophy of Punishment Debates. *Archiv fur Rechts- und Sozialphilosophie*, 106(4), 554-562. DOI: 10.25162/arsp-2020-0027
- [11] Panafidina, O. (2019). What is so classic about philosophy? Come to the understanding of the classics and the problem of their relevance. *Philosophical thought*, 1, 74-86. Retrieved from <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001006005>
- [12] Schelling, F.W.J. (1858). *Philosophie der Offenbarung*. Stuttgart und Augsburg. Retrieved from https://www.odysseetheater.org/ftp/bibliothek/Philosophie/Schelling/Schelling_Die_Philosophie_der%20Offenbarung.pdf
- [13] Schelling, F.W.J. (2016). *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände*. Berlin. Retrieved from <https://books.google.ba/books?id=BPf4BgAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

- [14] Terletsy, V. (2021). Research on German classical philosophy at the Institute of Philosophy. *Philosophical thought*, 4, 38-54. DOI: 10.15407/FD2021.04.038
- [15] Yatsenko, O. (2021). The Problem of Sociality in Classical German Philosophy: Between Freedom and Necessity. *Innovative Solutions in Modern Science*, 2(46). DOI: 10.26886/2414-634X.2(46)2021.5

Список використаних джерел

- [1] Beade I. Criminal law in Kant's juridical theory. On the articulation between the retributive and the preventive functions of punishment. *Signos Filosoficos*. 2023. Vol. 25. Issue 49. P. 38–63. DOI: 10.24275/sfilo.v25n49.02
 - [2] Brooks T. Hegel on Crime and Punishment. *Hegel's Political Philosophy: On the Normative Significance of Method and System*. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 202–221. URL.: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3186131
 - [3] Fichte J. G. Der geschlossene Handelsstaat. *Johann Gottlieb Fichtes sämtliche Werke*. Band 3. Berlin, 1845/1846. URL: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Fichte,+Johann+Gottlieb/Der+geschlossene+Handelsstaat>
 - [4] Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Werke*. Band 7. Frankfurt am Main, 1979. URL: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts>
 - [5] James D. Crime, contract and humanity: Fichte's theory of punishment. *British Journal for the History of Philosophy*. 2020. Vol. 30. Issue 4. P. 1–17. DOI: 10.1080/09608788.2020.1828030
 - [6] Kant I. Grundlagen der Metaphysik der Sitten. Leipzig F. Meiner, 1947. URL: https://www.bard.edu/library/pdfs/archives/Kant-Grundlegung_zur_Metaphysik_der_Sitten.pdf
 - [7] Kant I. Die Metaphysik der Sitten. *Werke in zwölf Bänden*. Frankfurt am Main, 1977. Band 8. URL: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Kant,+Immanuel/Die+Metaphysik+der+Sitten>
 - [8] Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_praktychnoho_rozumu.pdf
 - [9] Kant I. Kritik der Urteilskraft. Leipzig F. Meiner, 1922. URL: <https://archive.org/details/kritikderurteils00kantuoft/page/n5/mode/2up>
 - [10] Mitas S. Crimen publicum, poena forensis: Reassessing Kant's Theory of Criminal Law, in Line with Contemporary Philosophy of Punishment Debates. *Archiv fur Rechts- und Sozialphilosophie*. 2020. Vol. 106 (4). P. 554–562. DOI: 10.25162/arsp-2020-0027
 - [11] Панафідіна О. Що таке класична філософія? Підходи до розуміння класики і проблема їх релевантності. *Філософська думка*. 2019. № 1. С. 74–86. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001006005>
 - [12] Schelling F. W. J. Philosophie der Offenbarung. Stuttgart und Augsburg, 1858. URL.: https://www.odysseetheater.org/ftp/bibliothek/Philosophie/Schelling/Schelling_Die_Philosophie_der%20Offenbarung.pdf
 - [13] Schelling F. W. J. Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände. Berlin, 2016. URL.: <https://books.google.ba/books?id=BPf4BgAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
 - [14] Терлецький В. Дослідження німецької класичної філософії в Інституті філософії. *Філософська думка*. 2021. № 4. С. 38–54. DOI: 10.15407/FD2021.04.038
 - [15] Yatsenko O. The Problem of Sociality in Classical German Philosophy: Between Freedom and Necessity. *Innovative Solutions in Modern Science*. 2021. No. 2 (46). DOI: 10.26886/2414-634X.2(46)2021.5
-

TYMOSHENKO Vira

Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Research Laboratory on Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Forensic Expertise Institute of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-5627>

The Essence of Crime and Punishment in Classical German Philosophy

Abstract. The article examines the ideas of I. Kant, I. G. Fichte, F. V. J. Schelling and G. V. F. Hegel regarding the philosophical understanding of crime and punishment, while distinguishing the spheres of morality and law, which makes it possible to consider the specified categories in the legal space of the state. The author's appeal to this topic was facilitated by the fact that the philosophical approach is characterized by rationality, reflexivity, integrity and criticality, which contributes to understanding the essence of man, explaining the reasons for his behavior, including criminal. It is emphasized that, being idealists, German philosophers at the same time saw idealism as a threat to the individual and pinned their hopes on the state, which would ensure everyone's rights, including the right to personal security, and protect a person from the threat coming from another person. This determines the importance and relevance of the problem under study. The purpose of the article: to initiate a scientific discussion on the possibilities of applying the ideas of the classics of German idealism in measures to prevent crimes, deter crime and increase the effectiveness of the educational impact of punishment. Methodological basis: dialectical approach and philosophical categories of cause and effect; phenomenological approach; formal-logical method and system analysis. The author concludes that in classical German philosophy, each of its founders has his own, special role in creating a special conceptual model of crime and punishment. The classics of German philosophy formed a relative (relative) and utilitarian (target) theory, the main essence of which was socially useful results, including the prevention of crimes. In German philosophical idealism, we are approaching an understanding of crime and the criminal that connects it exclusively with the legal sphere and the violation of legal laws established in the sphere of civil society and the rule of law. The purpose of punishment here is no longer in itself, but in the results that should be achieved through punishment. The main statements of this philosophy when understanding the topic of punishment can be formulated as follows: punishment should inevitably follow the crime and at the same time be independent of any considerations, such as the benefit that society could receive from the exploitation of the convicted offender. The practical significance of studying the essence of crime and punishment in classical German philosophy lies in the fact that the methods and methods of influencing people's behavior proposed by its representatives can be used both to prevent crimes and to prevent criminality and increase the effectiveness of legal education through punishment for a committed offense.

Keywords: freedom; personality; state; law; knowledge; justice; idealism.